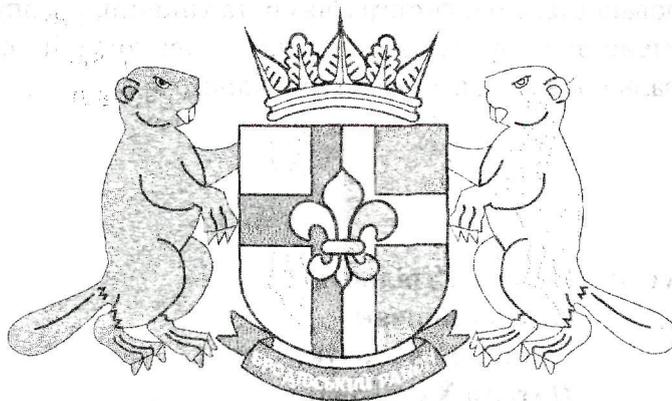

Бродівська районна державна адміністрація
Бродівська районна рада
Бродівський історико-краєзнавчий музей

«Брідщина – край на межі Галичини й Волині»

Випуск 3

(Матеріали четвертої краєзнавчої конференції присвяченої
Дню пам'яток історії та культури).

БРОДИ - ПРОСВІТА
2010

Інші об'єкти соціальної інфраструктури

У Бродях функціонують 2 готельні заклади з одноразовою кількістю місць на 46 осіб.

У місті нараховується 13 культових споруд різних релігійних конфесій.

Історія і сучасність міста відслідковується в експозиціях Бродівського історико-краєзнавчого музею.

Відомості про керівництво міста Броди

	№ телефону
Бродівська міська рада, пл. Ринок, 20	
Голова ради, міський голова - Семчук Богдан Миронович	2-56-90
Приймальна	4-40-35
1-й заступник - Сподарик Роман Степанович	4-14-51
заступник - Гарасимчук Любомир Лонгинович	4-22-80
секретар ради - Булка Надія Богданівна	4-30-32
секретар виконкому - Кулієвич Світлана Петрівна	4-32-84
міський архітектор - Ляцук Дмитро Євгенович	4-30-22

Інформаційно-статистичний довідник «Броди в цифрах» містить показники соціально-економічного розвитку міста Броди за 2005-2008 роки. Стан окремих економічних процесів та тенденцій показано графічно.

При підготовці довідника використано дані статистичних продуктів Головного управління статистики у Львівській області «Паспорт регіону» та «Регіональна статистика Львівщини», деякі дані отримані за запитом від окремих підприємств, установ, організацій та підприємців міста Броди.

**Підготовка та комп'ютерне опрацювання матеріалів довідника -
Ярослав Секретар.**

Пояснення умовних знаків

тире (-) - явища не було

крапки (...) - відомості відсутні

нуль (0; 0,0) - явище існує, але у величинах менших ніж ті, що можуть бути виражені використаними у таблиці цифровими розрядами

Бьоріс Куцмани
м. Відень, Австрія

ПРИКОРДОННЕ МІСТО БРОДИ ЯК ЗБІРНИЙ ПУНКТ ДЛЯ ПОЛЬСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ ТА ЄВРЕЙСЬКИХ БІЖЕНЦІВ І ЦЕНТР КОНТРАБАНДНОЇ ТОРГІВЛІ¹

Метою даної статті є висвітлення трьох аспектів діяльності міста у 19-му столітті, яке, окрім офіційної ролі (осідок митного управління і прикордонний залізничний вузол), мало і низку неофіційних функцій. Саме ця неофіційна роль Бродів і є предметом нашого дослідження.

Польське повстання 1863/64

Хоча офіційний Відень не підтримував польського січневого повстання 1863/1864, однак незаперечним є те, що симпатії значної частини польського населення Галичини були на боці повстанців. Тому полі-

цейське управління у Львові змушене було організувати величезну кількість перевірок, провести які воно доручило поліцейському комісаріату у Бродях. Метою цих перевірок було з'ясування політичних симпатій осіб, які в'їжджали чи виїжджали з міста, а також

¹Ця стаття є короткою частиною дисертації Віденського Університету: Boerries Kuzmany: Die Stadt Brody im langen 19. Jahrhundert – Eine Misserfolgsgeschichte? (Universitaet Wien 2008) [укр.: Місто Броди у довгому 19 столітті. Історія однієї невдачі?]. Матеріал був виголошений на III-тій краєзнавчій конференції «Бродівщина – край на межі Галичини й Волині», яка відбулась 3 квітня 2009 р. у м.Броди.

перевірка їх багажу на наявність таємних рукописів.¹ Особлива увага приділялася таємним поставкам зброї з Галичини до Росії, причому постачальники охоче користувалися традиційними контрабандними шляхами між Бродами і Радивиловом.² Побоювання офіційного Петербурга були настільки сильними, що спершу заборону наклали навіть на імпорт кіс – товару, який для царської Росії, з огляду на майбутній збір урожаю, мав важливе значення. Слід зазначити, що впродовж десятиліть імпорт цих товарів до Росії через Броди був цілком легальним і мав значний обсяг. Хоча у середині травня 1863 заборону на імпорт кіс до Росії зняли, Радивилівська митниця пропускала через кордон лише ті вантажі, які мали окремий дозвіл губернатора, і лише за умови, коли перевізник міг довести, що подальше транспортування не проходить через території, зайняті повстанцями.³

Навесні 1863 ситуація на Бродівському кордоні загострилася. Загалом у Волинській Губернії військових сутичок було мало, але у ніч з 30 червня на 1 липня повстанське військо під проводом генерала Юзефа Висоцького (1809-1873), у складі 1.400 піхотинців і 400 вершників зайняла Радивилів. Наступного дня відбулася битва, яка тривала кілька годин. Перемогу здобули російські війська. У бою полягло 98 повстанців, 106 взяли у полон, а 17 поранених відправили до шпиталю у Радивилів.⁴ 70 поранених відразу втекли через кордон. Наступного дня ще кілька повстанців зробили спробу потрапити до Бродів, оминувши австрійський прикордонний контроль.⁵ Повторне зайняття Радивилова змусило тамтешніх мешканців, які побоювалися сваволі російських солдатів, рятуватися втечею через кордон. Було зафіксовано кілька нападів на цивільних осіб, однак командуючий генерал втрутився і за вироком військово-польового суду розстріляли трьох мародерів.⁶ Той факт, що єврейські мешканці Радивилова

залишили містечко у сабат і задля власної безпеки втекли до Бродів, змусила «*Gazeta Lwowska*» зробити висновок про те, що серед місцевого населення панував великий страх.⁷

Про подальшу долю польських повстанців, які втекли до Бродів, нічого невідомо. Ймовірно, австрійська влада дозволила їм виїхати до Західної Європи, однак деякі з них вирішили повернутися на батьківщину. Внаслідок польського повстання 1863 року, Броди на деякий час стали збірним пунктом для майже 500 осіб, які шукали тут захисту.

Біженці-жертви погрому 1881/82

Антиєврейські виступи почалися у Єлисаветграді (сьогодні Кіровоград) у середині квітня 1881 року і швидко поширилися у губерніях сучасної Південної і Центральної України. Документально зафіксовано 259 антиєврейських виступів у 250 містах і містечках.⁸ Багато євреїв змушені були втікати за кордон, для більшості з них Броди були першим збірним пунктом (зупинкою). Точна кількість осіб, які перші місяці після погромів перетнули російсько-австрійський кордон, невідома. Однак з певністю можна стверджувати, що кількість біженців, які шукали захисту у Бродах, постійно зростала. Для допомоги біженцям шість представників бродівської єврейської громади створили тимчасовий комітет допомоги, який виконував роль подвійного посередника. З одного боку, цей комітет повинен був опікуватися безпосередньо біженцями, а з іншого – підтримати і посилити загальноєвропейську акцію допомоги євреям, яка тоді зароджувалася. Паризьке бюро *Світової Асоціації Ізраїльтян* (Alliance Israélite Universelle, далі - AIU) делегувало до Бродів французького лікаря російського походження доктора Шафіра, який став керівником бродівського комітету допомоги. Окрім того, на початку серпня 1881 року на допомогу доктору Шафіру паризьке бюро AIU надіслало Шарля Неттера, який вміло координував цю акцію допомоги.⁹ Окрім надання першої допомоги

¹ Пор. листування у: Державний Архів Львівської Області [далі ДАЛО], ф. 350, оп. 1, спр. 1682.

² Brody. Wiadomości z nad granicy rosyjskiej. Część nieurzędowa, *Gazeta Lwowska*, 18.4.1863, С. 357.

³ Wywóz kos przez Brody do krajów pod rządem rosyjskim, *Czas*, 17.6.1863, S.2; Najświeższa poczta, Kuty, початок травня, цит. за Львівська Наукова Бібліотека ім. В. Стефаника [далі ЛНБ], Від. рук.: II Шн. 9, арк. 226.

⁴ Brody, *Gazeta Lwowska*, 1.7.1863, S. 598; *Gazeta Lwowska*, 9.7.1863, С. 625.

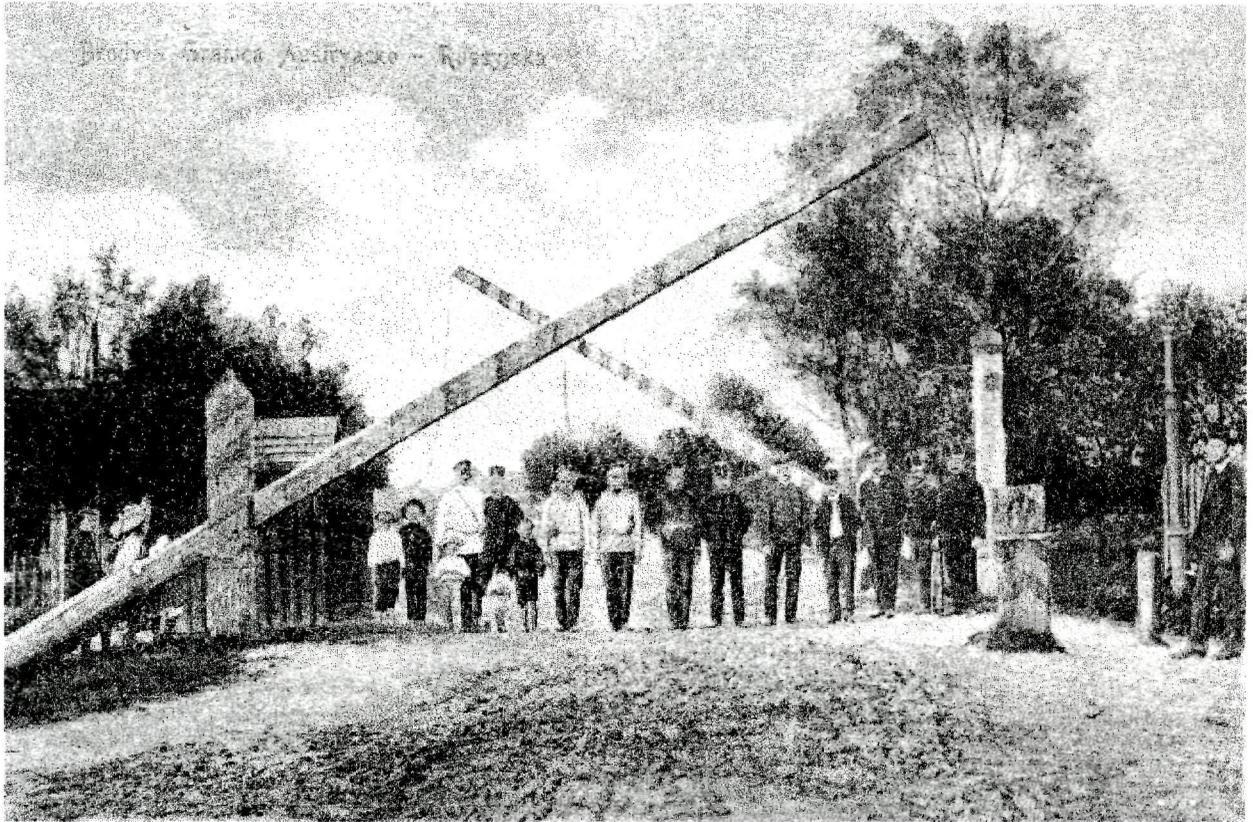
⁵ Brody, *Gazeta Lwowska*, 2.7.1863, S. 601; Brody, *Gazeta Lwowska*, 4.7.1863, С. 610.

⁶ Brody, *Gazeta Lwowska*, 3.7.1863, S. 605; Brody, *Gazeta Lwowska*, 10.7.1863, С. 630.

⁷ Brody. Monarchia Austriacka. Wiadomości z nad granicy polskiej, *Gazeta Lwowska*, 8.7.1863, с. 619-620.

⁸ Irwin Michael Aronson: *Troubled Waters. The Origins of the 1881 Anti-Jewish Pogroms in Russia* (= Pitt series in Russian and East European studies 13) (Pittsburgh PA 1990), с. 232-233; John D. Klier/Shlomo Lambroza: *Pogroms. Anti-Jewish Violence in Modern Russian History* (Cambridge 1998); Семен Дубнов: *Новейшая история еврейского народа. Том III 1881-1914* (Берлин 1923), С. 103-115; Центральний державний історичний архів України у Львові [далі ЦДАІЛ], ф. 316, оп. 1, спр. 121.

⁹ Leo Goldenstein: *Brody und die russisch-jüdische*

Австро-російський кордон біля Бродів. Поштівка початку ХХ ст.

і забезпечення речами першої необхідності, комітет мусив шукати житло для біженців на тривалий час. Об'єднання єврейських громад Америки висловило принципову готовність допомогти у розміщенні біженців з Росії, однак наполягало на тому, що надаватимуть притулок лише здоровим і працездатним особам. Цей критерій став у майбутньому дуже важливим. АІУ мусила відбирати лише тих осіб, які відповідали цьому критерію і зобов'язувалася оплачувати дорожні витрати до Нью-Йорка.¹⁰

Потік біженців до Бродів влітку і восени 1881 року постійно зростає. Це зумовлено було не лише тривалою нестабільністю ситуації в Росії, а й тим, що швидко поширилася інформація про те, що Броди є добрим «трампліном» для відносно дешевої еміграції до США. Цьому сприяли, по-перше, «нейтральні» повідомлення російських газет про заснування допомогового комітету у Бродах.¹¹ По-друге, були й такі, про котрих досить критично висловився один із працівників бродівського комітету:

«окремі корисливі громадяни Бродів, переслідуючи власні цілі, хотіли скориста-

Emigration. Nach eigener Beobachtung erzählt (Frankfurt am Main 1882), S. 6-8, 11.

¹⁰ *Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle*, 1er semestre 1881, III. Israélites de Russie, с. 52-60, тут с. 55-56.

¹¹ *Вестник російського общества краснаго креста*, 11.10.1881.

ти з ситуації і заробити на цьому капітал, використовуючи усі важелі для того, щоб максимально збільшити у Бродах кількість та концентрацію емігрантів. Так намагання були дуже нечистими, ще бруднішими були засоби, якими ці особи послуговувалися. Ці лихварські душі поширювали в Росії листівки із закликами, які закінчувалися словами: «Євреї царської імперії! Приїжджайте до Бродів! Тут ви знайдете порятунок від усіх ваших страждань!»¹²

Коли наприкінці листопада 1881 Неттер від'їжджав з Бродів, то на Захід уже виїхало 9 поїздів, у яких перебувало 1.600-1.800 осіб.¹³ Біженці, які залишилися, були репатрійовані. Вони отримали кишенькові гроші і квитки на зворотну дорогу до Росії. Їх намагалися відправити назад якомога швидше, оскільки побоювалися, що навесні до Бродів прибуде нова хвиля бажаючих виїхати на Захід.¹⁴ Наприкінці грудня 1881

¹² Goldenstein: Brody, с. 10.

¹³ Кількісні показники коливаються: Goldenstein, Brody, с. 14; та *Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle*, 2e semestre 1881 – 1er semestre 1882, II. Israélites de Russie, с. 9-27, тут с. 12.

¹⁴ „Прагнення емігрувати приведе сюди величезну кількість російських «перелітних пташок», якщо цю акцію допомоги зараз не припинять.“ Archives de l'Alliance Israélite Universelle [далі АІУ], URSS I C, Лист Гайнріха Ніренштайна до АІУ, Броди 1.2.1882 [N° 978, 5.1.1882].

року у місті перебували ще майже 2.300 біженців, у середині лютого їх залишилося близько 1.200.¹

Наприкінці лютого 1882 потік біженців до Бродів насправді почав зростати після заяви російського міністра внутрішніх справ Ігнат'єва, зробленої ним у січні 1882 року. У заяві говорилося, що євреї мають право вільного виїзду на Захід. Ця посередня вимога до еміграції поширилася блискавично й особливо брутальний погром у березні 1882 у містечку Балта Подільської губернії, спричинили нову хвилю міграції. Після травневої заяви царя Александра III кількість біженців продовжувала стрімко зростати і значно перевищила показники минулого року.² Лише після зміни керівництва у російському міністерстві внутрішніх справ, у середині червня 1882, антиєврейські виступи припинилися повністю. Тоді ж зменшився і потік біженців. Ця друга хвиля міграції привела до Бродів ще 20.000 євреїв, які втікали з Росії до Австрії. Попри те, що еміграція до країн Європи продовжувалася, у Бродах продовжували залишатися ще 16.000 біженців, яких слід було розмістити у тимчасових помешканнях.³

Якщо з квітня до Бродів надійшло майже 1,2 мільйони франків грошової допомоги, то вже у кінці липня 1882 представник АІУ у своєму листі писав, що необхідні ще додаткові чотири мільйони франків для 12.000 біженців, які на той час ще залишалися у Бродах. У своєму листі від 6.7.1882 АІУ спільно із *Comité spécial de Paris* висловила готовність виділити мільйон франків і закликала інші європейські комітети допомоги знайти можливості для розміщення біженців у єврейських громадах своїх країн.⁴

У наступні місяці Комітет допомоги у Бродах інтенсивно працював над зменшенням кількості біженців у місті, оскільки указом австрійських властей від 1 січня 1883 року усім російським громадянам, які тоді ще перебуватимуть у Бродах, загрожувала примусова депортація. У своєму листі від

31 грудня 1882 року керівник допомогового комітету у Бродах повідомив, що в цей день з міста виїхали останні 50 євреїв і оголосив про розпуск комітету.⁵

Загалом у період з травня 1881 і до червня 1882 року майже 24.000 євреїв шукали політичного притулку в Австрії, три чверті з яких спершу опинилися у Бродах.⁶ До цих даних слід підходити обережно, оскільки вони часто є суперечливими і різними у різних джерелах. Однак, можна припустити, що в момент найвищої концентрації єврейських біженців у Бродах, кількість місцевого населення, яка у 1880 році складала 20.378 осіб, збільшилася майже удвічі. Майже дві третини усіх біженців повернулися на батьківщину і лише третина виїхала до західних країн, передусім до США. У Бродах, ймовірно, не залишився ніхто з біженців, оскільки, порівняно з 1880 роком, кількість населення Бродів у 1890 році скоротилася майже на три тисячі і складала тепер 17.534 осіб.⁷

Контрабанда

Іншою сферою нелегальної комунікації, яка «прославила» Броди, була контрабанда. Період розквіту нелегальної торгівлі між Бродами і Радивиловом припадає на час наполеонівських війн. Після оголошення континентальної блокади 1806 року, контрабандна торгівля на австрійсько-російському кордоні сильно пожвавилася. Оскільки у цій спрямованій проти Великої Британії акції Росія не брала участі, то до неї з Англії потрапляли чай, цукор, кава та інші колоніальні товари, а вже звідти, через Броди, таємно передавали до Європи. Найважливіші контрабандні шляхи вели з Риги і Одеси до Бродів, а звідси – до Варшави чи, через Прагу, до Саксонії або Рейнського союзу чи, навіть, до Франції.⁸

Діяльність бродівських контрабандистів кожні два-три місяці згадувалася навіть у щоденних рапортах, які отримував Наполеон. Тобто, найвищі посадовці знали про

¹ Там же. Лист Гайнріха Ніренштайна до АІУ, Brody 31.12.1881 [N° 503/2, 1.1.1882]; Лист Гайнріха Ніренштайна до АІУ, Броди 10.2.1882 [N° 1090, 14.1.1882].

² Дубнов, Новейшая история, с. 126-133.

³ Frederick Grubel: From Kiev via Brody to Pankow, in: Herbert A. Strauss, Hanns G. Reissner (ред.): Jubilee volume dedicated to Curt C. Silberman (New York 1969), с. 15-20, тут с. 15-16; Ronald Sanders: Shores of Refuge. A Hundred Years of Jewish Emigration (New York 1988), с. 92-93.

⁴ *Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle*, 2e semestre 1881 – 1er semestre 1882, II. Israélites de Russie, с. 9-27, тут с. 14, 16, 18-21.

⁵ АІУ, URSS I C, Лист Гайнріха Ніренштайна до АІУ, Brody 31.12.1882 [N° 5112, 7.1.1883].

⁶ *Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle*, 2e semestre 1881 – 1er semestre 1882, II. Israélites de Russie, с. 9-27, тут с. 11.

⁷ *Statistisches Jahrbuch der österreichischen Monarchie*, (Wien 1880, 1890).

⁸ Archives Nationales [дали AN], F12 1853, Dok. Nr. 2513, Лист фр. Консула у Ляйпцігу від 26.7.1812; Archives du Ministère des Affaires Etrangères [дали AMAE], CP Pologne, Vol. 328, Лист Bignon до герцога де Бассано, Варшава 21.8.1811, с. 50; Лист Bignon до герцога де Бассано, Варшава, від 21.9.1811, с. 172; AMAE, CCC Leipzig, Tome 1, Лист консула у Ляйпцігу, Thérémін від 14.4.1812, с. 45.

діяльність цього прикордонного містечка.¹ Однак, дилема Франції полягала в тому, що діяльність контрабандистів у Бродах була для цієї країни не лише проблемою, а й необхідністю, оскільки Франція користалась із загальноєвропейської корумпованості. 1 січня 1811 року в Росії набула чинності нова система митних обмежень. Це загрожувало Франції втратою важливого ринку збуту своїх товарів. Тому країна мовчазно погоджувалася на подальший експорт своїх товарів, який з легального перетворився у контрабандний.² Ця позиція свідчить про ту нечітку межу між офіційною і неофіційною торгівлею. Ні для кого не було таємницею, що значна частина виробів із шовку, які бродівські торговці купували на ярмарках у Ляйпцігу, була придбана з метою їх подальшої контрабанди до царської Росії. За даними торгового консула Франції, російські прикордонники були задіяні у цьому гешефті і непогано заробляли на ньому.³

Слава цього прикордонного містечка, як «раю для контрабандистів», тривала і наступні сто років. Про це свідчать не лише чисельні історичні джерела, документи і подорожні замальовки, а й літературні твори Гоголя, Шолом-Алейхема і Йозефа Рота.

Для боротьби із діяльністю контрабандистів як Росія так і Габсбурзька монархія докладали усіх зусиль, щоб збільшити кількість прикордонників, підвищити їх кваліфікацію, посилити контроль над їх діяльністю.⁴ Ймовірно, з австрійського боку до контрабандистів не вживали надто строгих заходів, оскільки товари, які ввозили до Австрії нелегально, були менш вартісними і тому контрабандна торгівля шкодила економіці цієї держави меншою мірою, ніж економі-

¹ Див. Bulletins in: Nicole Gotteri: La Police secrète du Premier Empire. Bulletins quotidiens adressés par Savary à l'Empereur de juin à décembre 1810 (Paris 1997), Tome 1-4 (décembre 1810 – juin 1812), (Paris 1997-2000), tome 1, Bulletin 15.11.1810, S. 572; tome 2, Bulletin 21.2.1811, c. 150; 16.3.1811, c. 222; 2.4.1811, c. 272; tome 3, Bulletin 3.10.1811; tome 4, Bulletins 12.3.1812, c. 164, 13.3.1812, c. 167, 16.5.1812, c. 358.

² AN, F12 1853, Dok. Nr. 374, Лист французького консула у Ляйпцігу від 15.4.1812.

³ AMAE, CCC Leipzig, Tome 1, Лист консула у Ляйпцігу Thérémін від 5.3.1812, c. 30.

⁴ Див. Verfassung der Gränzwache in den Deutschen, Galizischen und Lombardisch-Venetianischen Provinzen (Wien 1830); Крестовский (ред.): Пограничный надзор, Руководство для старших на постах. Учебник для бригадных команд пограничной стражи. По программе утвержденной Министром финансов 11 мая 1884 (СПБ 1889); ЦДІАЛ, ф. 146, оп. 1, спр. 1353, арк. 12; Центральний державний історичний архів України у Києві далі [далі ЦДІАК], ф. 442, оп. 44, спр. 619, арк. 1-4.

ці сусідньої Росії.⁵ Золочівський повітовий староста Буяковський висловився про цей факт досить відверто:

«Я підписуючий [Буяковський] далекий від того, щоб схвалювати цю легальну торгівлю, яка процвітає тут [Броди] поруч із нелегальною. Але, злом є система митних заборон, запроваджена Росією, хоча ми від цього не страждаємо, навпаки Броди дають стільки переваг нашій державі, а завдяки включенню Бродів [у загальну митну зону] місто постраждає, і доходи нашої держави помітно зменшаться»⁶

Впадає у вічі те, що практично у всіх архівних джерелах і літературних творах знаходимо згадки про те, що основними суб'єктами контрабандної торгівлі були євреї, які у повній згоді співпрацювали з корумпованими митниками і прикордонниками. Так, герой роману Миколи Гоголя Чічіков, перед тим як зайнятися купівлею мертвих селянських душ, працював митним наглядачем на західному кордоні царської Росії, де разом з групою польських євреїв активно займався контрабандою.⁷ У творах єврейських письменників головними фігурами у контрабандній торгівлі також були євреї. Єврейський виконавець народних пісень і засновник гурту «Бродівські співаки» Берль Бродер (псевдонім для Берля Маргулієса, 1815–1868) присвятив контрабандистам окрему пісню. Він оспівував *pekłmakher* (*пекльмахерів*) як професію, представників якої зневажали усі, однак про їхні начебто казкові багатства ходили легенди. Бродер описує труднощі і небезпеки цієї професії без іронії, не ідеалізуючи, однак і не засуджуючи їх.⁸

Точну кількість євреїв, зайнятих у контрабандній торгівлі на початку 19 століття визначити неможливо. Натомість існує точний поіменний список контрабандистів, затриманих на Радивилівській митниці у 1885-1895 роках, де зазначено місце проживання, стану, статі, конфесії і кількість затримань. Загальна цифра – 1.704 засуджень уточнює деякі аспекти загального підходу до явища

⁵ Tadeusz Lutman: Studja nad dziejami handlu Brodów w latach 1773-1880 (= Badania z dziejów społecznych i gospodarczych 26) (Lwów 1937), c. 79-83.

⁶ ЦДІАЛ, Ф. 146, оп. 4, спр. 81; Звіт Золочівського повітового старости від 28.6.1841 до намісництва у Львові, S. 19-24.

⁷ Ймовірно, що Гоголь мав на увазі саме Радивилів, коли описував роботу Чічікова на кордоні. Николай Гоголь: Мертвые души (М 1998 [1842]), глава 11, с. 517-520.

⁸ Неповний текст пісні надрукований у Nathan Michael Gelber: Berl Broder. Ein Beitrag zur Geschichte der jüdischen Volkssänger, in: Mitteilungen für jüdische Volkskunde, Heft 3 (1913), 5-27, c. 11.

контрабандної торгівлі.³¹ Хоча не можна забути, що зафіксовані випадки нелегальної торгівлі були лише верхівкою айсберга, а 90% випадків контрабандної діяльності залишалися нерозкритими.

З 1.332 контрабандистів (78%) і 372 контрабандисток (22%) всупереч загальнопоширеній думці лише 14% складали євреї, натомість 68% – російські православні, 10% – римо-католики, 5% – греко-католики і 2% – протестанти. Розподіл за соціальними верствами свідчить про те, що понад дві третини контрабандистів складали православні селяни (1.184); решта – 246 осіб дрібні міщани (з них 86% євреїв) та 63 особи шляхетного стану, колоністи чи особи невизначеного стану (з них 10% євреї) і ще 210 осіб австрійського громадянства (з них 12% євреїв). (Пор. рис. 1). Остання категорія є трохи незвичною, ймовірно іноземних громадян не класифікували за чинними в Росії становими категоріями.

Рис. 1: Розподіл затриманих і засуджених у 1885-1895 рр. на Радзивилівській митниці контрабандистів, у абсолютних цифрах

статистичних даних «професійно» контрабандою займалися власне православні селяни. Серед 80 засуджених осіб, яких понад п'ять разів було спіймано на контрабанді, був лише один єврей.

Серед єврейського населення звичайно були контрабандисти. Оскільки наприкінці 19 століття основними суб'єктами торгівлі були все ж таки єврейські купці, то і в контрабандній діяльності вони відігравали важливу роль – від легальної до нелегальної торгівлі був лише один крок, особливо, коли товари обкладалися надто високим митом чи взагалі були заборонені. Заслугує увагу, що дві групи – християни та євреї – у сфері транскордонної контрабанди гармонійно співпрацювали. На нелегальному рівні і міждержавні стосунки були безпроблемними – контрабандистам потрібні були покупці по інший бік кордону. Щодо моралі в справі контрабандної діяльності, про що влада та громадськість так хвилювалися,

За станом і конфесією

	Християни	Євреї
Австр. гром.	184	26
Селяни	1.184	0
Дріб. міщани	34	212
Інші	57	6
Загалом	1.459	244

Джерело: Список тайнопровозителів по Европейской границе за 1886-1890 гг. и 1891-1895гг.

Якщо взяти до уваги, що частка єврейського населення у Волинській губернії складала 13%,³² то частка євреїв серед контрабандистів не була надто значною. Навіть якщо взяти до уваги антиєврейські настрої російських властей і частини австрійської громадськості і поширену думку про те, що євреї підбурювали селян до контрабандної діяльності, отримуючи від цього прибутки,³³ то не можна розглядати контрабандну торгівлю на російсько-австрійському кордоні як переважно єврейський феномен. Згідно

31 Усі подальші дані взято із: Список тайнопровозителів по Европейской границе за 1886-1890гг. (СПБ 1891) та Список тайнопровозителів по Европейской границе за 1891-1895гг. (= Департамент таможенных сборов) (СПБ 1896).

32 Обзор Волынской Губернии за 1895г. (Житомир 1896), С.20.

33 Труды комиссии по изысканию мер против контрабандных путей, 2-ая часть (СПБ 1884), с. 56; Из Радзивиллова. (Контрабанда, евреи и город Броды), Слово, 2.12.1875, С.2.

здається, що ні християнська, ні юдейська частина населення не мали ніяких власних моральних застережень.

Висновки

Впродовж 19 століття Броди були не лише одним із найважливіших офіційних прикордонних переходів між Австрією та Росією, а й відігравали важливу роль у неофіційному прикордонному русі завдяки тісним зв'язкам із сусіднім Радзивиловом. Броди завжди були притулком не лише для переслідуваних у царській Росії поляків чи євреїв, а й для дезертирів і контрабандистів. Саме завдяки легальній та нелегальній прикордонній торгівлі Броди міцно вкоренилися у свідомості мешканців інших країн, хоча економічний спад і скорочення кількості мешканців міста наприкінці 19 століття мали б сприяти остаточній втраті значимого статусу цього прикордонного містечка.